

De Poperingse rijkepijnders te Brugge op het einde van de 15de eeuw

Situering

In 1494 kwam het tot een geschil tussen de schepenen van de stad Poperinge en het gezelschap van de rijkepijnders van Brugge¹. Het Brugse gezelschap probeerde de controle over het vervoer van goederen te krijgen die toekwam aan de vier Poperingse pijnders. Deze rechtszaak is voor ons de aanleiding om een weinig bestudeerd aspect van de Vlaamse economische activiteit te belichten², nl. het transport van de goederen en grondstoffen. Enkel J.A. Van Houtte en de Brugse archivaris A. Vandewalle belichten de stadsofficiën en het officie van de rijkepijnders in het bijzonder³.

De economische geschiedenis van Poperinge is zeer stiefmoederlijk behandeld. Enkel de inleidingen door G. Espinas - H. Pirenne en H.E. De Sagher in hun bronnenuitgave over de lakennijverheid zijn een aanzet hiertoe⁴. Het nog oudere werk van de Gentse advocaat

-
- 1 Poperinge, *Stadsarchief*, Oorkonden A 32 en A 33. Beide stukken zijn onuitgegeven.
 - 2 J.A. Van Houtte, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982, p.204. Wij zijn niet geheel akkoord met de analyse alhier gebracht van de rijkepijnders.
 - 3 A. Vandewalle, *De arbeidersofficiën van Brugge, ca. 1440 - ca. 1670. Een institutionele studie, met economische en sociale aspecten*, (onuitgegeven doctoraatsverhandeling), Leuven, 1983; Id., *De stadsofficiën van Brugge: openbaar ambt of commercie (15-18e eeuw)*, in: G. Macours (ed.), *Cornua legum. Actes des Journées d'histoire du Droit et des Institutions, Courtrai-Bruges, 8-11 mai 1986*, Antwerpen, 1987.
 - 4 G. Espinas et H. Pirenne, *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre, Première partie: des origines à l'époque bourguignonne*, Brussel, 1920, t.3, p.98-222. (periode 1269-1373) H.-E. De Sagher, J.H. de Sagher, Hans van Werveke et Carlos Wyffels, *Recueil des documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière, deuxième partie, le sud-ouest de la Flandre depuis l'époque bourguignonne*, Brussel, 1966, t.3, p.252-399.

Napoleon de Pauw geeft enkel het relaas van de lakenstrijd die eeuwenlang woedde tussen Poperinge en Ieper⁵. Zijn analyse en synthese van de gebeurtenissen is m.i. achterhaald en de documenten verdienen een nieuwe kritische analyse. De door H. Pirenne sterk overbelichte 13de eeuw als bloeiperiode van de Vlaamse lakenindustrie en dito verwaarlozing van de 14de en 15de eeuw als periode van economische achteruitgang, zorgde ervoor dat deze laatste periode minder bestudeerd werd. De huidige analyses zijn daarenboven sterk gede-termineerd door de ongelijke documentatie. Het Ieperse stadsarchief was tot in 1914 toegankelijk voor vorsers die er in sterke mate gebruik van maakten (Pirenne, De Sagher, Merghelynck,...) en voor uitstekende bronnenpublicaties zorgden. Poperinge daarentegen is al sinds de brand van 1563 zijn middeleeuws archief ontnomen. Ook het belangrijke archief van de proosdij - de proost verbleef in Poperinge als afgezant van de abt van de Sint-Bertijnsabdij in Sint-Omaars - ging tijdens de Eerste Wereldoorlog verloren in de brand van het departementaal archief van Pas-de-Calais. Er was tot dan weinig of geen onderzoek gedaan in dit belangrijke archief. Wat rest (o.a. in het stadsarchief van Poperinge) is enkel exemplarisch maar verdient zeker bestudeerd te worden. Deze archiefsituatie bepaalt sterk de huidige visie op de economische geschiedenis van Poperinge waarbij het einde van de 15de eeuw al te vaak als ‘rampzalig’ wordt omschreven. Het beeld dat wordt opgehangen van de stad in deze periode is sterk gede-termineerd door de zgn. ‘mirakeloorkonde’ van 1481⁶. Toch kan dit beeld sterk gecorrigeerd worden.

Het proces

Op 20 augustus 1494 deden de schepenen van Brugge uitspraak in een proces dat door de Poperingse schepenen en keurheren ahangig was gemaakt tegen “t ghemeene gheselschap vanden rijckepijnders” van Brugge. De eisers stelden dat zij “van ouden tyden” het

5 N. de Pauw, *Ypre jeghen Poperinghe angaende den verbonden. Gedingstukken der XIVe eeuw nopens het laken*, Gent, 1899.

6 Poperinge, *Archief Sint-Janskerk*, z.n.

recht en gebruik hadden om de goederen van kooplieden uit Poperinge die in Brugge werden verhandeld “te bewaerene”. De Poperingse schepenen stelden zich dus garant dat de handel in goederen van Poperingse handelaars te Brugge correct zou verlopen. Daartoe mochten de Poperingse schepenen vier pijnders aanstellen die zowel boter als andere goederen moesten bewaren en ‘bewegen’. Bij het overlijden van één van deze kwam het invullen van de vacature ook aan de Poperingse schepenen toe. Nu was het evenwel sinds enige tijd zo dat het vervoer en het wegen van boter door Poperingse handelaars gekocht “omme huere lakenen mede te smoutene” ont-nomen was aan de Poperingse pijnders en door hun Brugse collega’s werd uitgevoerd.

Het gezelschap van de Brugse rijkepijnders beriep zich daartoe op een voorgebod van 23 december 1483 waarbij gesteld was dat al de inkomende buitenlandse boter naar het weeghuis moest gebracht worden en dat de rijkepijnders voor elke ton die ze lieten wegen anderhalve grooten en voor een halve ton één grooten kregen. Een door de Brugse schepenen op 17 augustus 1492 gegeven vonnis bevestigde dit en stelde duidelijk dat het alle buitenlandse boter betrof, ook van vreemde kooplui. Bijgevolg stelden ze in hun verweer dat ze geen “perturbatie” gedaan hadden aan de privileges van die van Poperinge.

De gerechtelijke uitspraak stelde de schepenen van Poperinge in het gelijk en verklaarde het reglement van 1483 voor hen niet geldig. Deze uitspraak en de omstandigheden verdienen verdere duiding.

Het officie van de rijkepijnders

Het middelnederlandse woord “pijnen” betekent: zich pijnigen, inspanssen, afmatten. En pijnders waren aldus personen die zware lichamelijke arbeid verrichtten, sjouwers die zware lasten droegen. In het middeleeuwse Brugge werden ze aangetroffen nabij de losplaat-sen in de omgeving van de Grote Tol (het huidige Jan Van Eyckplein)⁷. De rijkepijnders controleerden het vervoer vanaf het los-

7 Verschillende auteurs publiceerden kleine bijdragen i.v.m. de Brugse pijnders en

sen van de schepen in de haven tot aan de Grote Tol, alwaar de goederen gewogen werden, en vervolgens van de Grote Tol tot de plaats waar de koopman de goederen wenste te stapelen⁸. Het gaat klaarblijkelijk bij rijkepijnders enkel om goederen die dienden gewogen te worden en geen stukgoederen⁹. De Brugse rijkepijnders bouwden er ca. 1470 eveneens een huisje; de rijke ornamentering toont vandaag nog steeds het werk van de pijnders. Het huis van de Grote Tol paalde aan het rijkepijndershuisje. Het werd in 1477 door Pieter van Luxemburg, graaf van St-Pol verbouwd; de Grote Tol en de eruitvoortvloeiende inkomsten waren overigens zijn eigendom¹⁰. Alle goederen die werden gewogen op de Grote Tol waren goederen uit het interregionale en internationale handelsverkeer¹¹.

De pijnders waren een van overheidswege beperkte en streng gereguleerde groep. Het eerste Brugse reglement dateert van 1291. Het pijnderschap was een officie, een bediening die afhing van de overheid, in dit geval het Brugse stadsbestuur. Het officie werd verkregen door schenking, aankoop¹² of verpachting¹³ en het is duide-

rijkepijnders. Wij vermelden, zonder volledig te willen zijn A. Schouteet, *De straatnamen van Brugge. Oorsprong en betekenis*, Brugge, 1977, p.177-178. L. Gilliodts van Severen, *Keure van de arbeiders van Sint-Jansweeghuis van 1291*, in: Bulletin Communal, XXX (1886), p. XCVIII-CIII. L. Lannoo, *Over pijnders, brouwers en rijke pijnders*, in: 't Schrijverke, 10 (1981), nr.9, p.7-12. A. Vanhoutryve, "De ryckenpijnders", in: 't Schrijverke, 8 (1979), nr.12, p.6, K. Verschelde, *Het Pijndershuizeke op de Jan Van Eyckplaats*, in: Rond den Heerd, XIV (1879), p.209-210.

8 L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire des chartes de la ville de Bruges*, Brugge, 1871, I, p.12 "de rijkepijnders waren up Sint-Jan Brug en bepinden het goed van ghe-wichte, het is te zeggen het goed dat ten weeghuuse kwam", naar: Brugge, *Stadsarchief*, reeks 96 : Stadscartularia: Groenenboek A, f°55v°(1492).

9 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 96 : stadscartularia, Groenenboek A, f°59v°-60v°. Uitspraak i.v.m. de pijnders die de Gentse goederen 'bepinden'. Indien de goederen niet gewogen mochten worden, mag men ze door vrij gekozen arbeiders laten laden, lossen en vervoeren.

10 J.A. Van Houtte, *o.c.*, p.199. Zijn echtgenote, de gravin van Lyney, was dame van Gistel, aan welke familie de inkomsten van de Grote Tol zeker sinds 1252 toebehoorden. Zie L. Gilliodts-Van Severen, *Cartulaire de l'ancien Grand Tonlieu de Bruges*, Brugge, 1908, t.5/2, p.159 e.v. en n°2601. Voor de rijkepijnders zie ook de nrs. 2685, 2687, 2691, 2753, 2780, 2825. Het vermelde akkoord van 13 maart 1454 (n.s.) vonden we nergens terug evenmin als het daar vermelde 'recente' reglement op de rijkepijnders.

11 J.A. Van Houtte, *o.c.*, p.200.

12 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten nr.1076, dd. 27-8-1530. Proces tussen Laureins Vanderburch tegen het ghemeeene gheselschap van den rijcke-

lijk dat het voor de Brugse schepenen één van de cruciale officies binnen de stad was. Brugge die als draaischijf fungeerde van binnen- en buitenlandse markten had er alle belang bij dat bij het laden en lossen, het wegen, verhandelen en controleren van de aangevoerde goederen geen enkele fraude kon gebeuren. Dit zou kooplieden afschrikken en de Brugse handel nog sterker doen inkrimpen. De titularis van het officie had het recht als pijnder op te treden of eventueel de bediening aan anderen over te laten doch hij behield de verantwoordelijkheid. Dat gegoede lieden de aankoop van een pijndersofficie als een geldbelegging zagen is duidelijk. Ze lieten het zware werk toch door arbeiders doen¹⁴.

De pijnders vormden een apart gezelschap totdat het in 1465 tot een scheuring kwam waardoor twee verenigingen ontstonden: de pijnders en de rijkepijnders. Met deze laatste zal men wel de bezitters van het pijndersofficie bedoeld hebben die niet zelf de arbeid verrichtten. Men vermoedt dat de rijkepijnders huisjes lieten bouwen voor de door hen tewerkgestelde arbeiders in wat later de rijkepijndersstraat is gaan heten¹⁵.

De controle van het stadsbestuur op de pijnders was essentieel voor de goede werking van de handelsactiviteiten binnen de stad. In 1291 is er een eerste reglement op de arbeiders. In 1359 beloofde de stad in een privilegie toegekend aan de handelaars van de "hanse teutonique", als antwoord op een klacht van de Oosterlingen, een keure te maken betreffende de pijnders om zo het stedelijk toezicht op hun werkzaamheden uit te breiden¹⁶. Het stuk werd bevestigd door graaf Lodewijk van Male en uit deze stukken blijkt overduidelijk welk groot belang de buitenlandse handelaars stelden in het correct verlopen van de initiële taak van dit officie.

In die optiek is het duidelijk dat deze ambten, in de 13de eeuw ontstaan vanuit privé-initiatief, reeds vanaf de 14de eeuw door de stad naar zich toe werden gehaald. De beweegredenen daartoe waren van

pijnders. Eiser had het officie gekocht aan de stad maar mocht het van het gezelschap niet uitoefenen. Hij verwees naar de ordonnantie van 1452 (zie noot 10). De stad Brugge stelde hem in het gelijk.

13 L. Gilliodts-Van Severen, *o.c.*, V, p.477.

14 Zie A. Vandewalle, *o.c.*

15 L. Lannoo, *art.cit.*, p.7-8.

16 L. Gilliodts-Van Severen, *Inventaire*, II, p.37-55.

velerlei aard. Ten eerste wilde Brugge voldoende service bieden aan de vreemde kooplui: waken over zorgvuldig transport, toezicht op het gebruik van de juiste maten en gewichten „... Dit dient gezien te worden in het kader van een toenemende druk op Brugge door andere steden en regio's die een deel van de Brugse internationale handelsactiviteit wilden inpikken. Dat de Hanze de stad onder druk zette (bvb. in 1359) en kort nadien op zijn wenken bediend werd is symptomatisch voor de concurrentie die er woedde tussen Brugge en andere handelsplaatsen. De hanzeaten waren in 1358 vertrokken uit de stad en hadden zich in Dordrecht gevestigd. Wellicht mede door toedoen van het akkoord kwamen ze in 1360 terug¹⁷. Mede door deze druk van buiten uit monopoliseerde de stad functies als het pijnderschap. druk. Het verschafte de stad daarenboven een bron van inkomsten. Enkele steden kregen zelfs hun eigen pijnders in Brugge toegewezen die door de schepenen van die plaats werden aangesteld. Niet enkel Poperinge had dit voorrecht, maar ook Duinkerke¹⁸, Gent en, buiten het graafschap, zelfs steden als Leuven, Brussel, Mechelen en Doornik¹⁹. Het is niet duidelijk wanneer dit gebruik ontstond.

Hiermee probeerden de Brugse schepenen heel duidelijk deze steden aan zich te binden en er geprivilegieerde handelsrelaties mee te onderhouden. In verschillende procedures koos de stad resoluut partij voor de vreemde pijnders en dit tegen het gezelschap van de Brugse pijnders. Wellicht moet dit worden gezien als een poging om de tanende Brugse handelsmarkt te vrijwaren van de steeds groter wordende concurrentie.

Het officie was meermaals de inzet van procedures. Daags voor de uitspraak in de zaak tussen de schepenen van Poperinge en het Brugse gezelschap was er een andere uitspraak van de Brugse schepenen in

17 J. Maréchal, *Le départ de Bruges des marchands étrangers (Xve et XVIe siècles)*, in : Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (XIV^{de}-XIX^{de} eeuw), Brugge, 1985, p.180.

18 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten, nr.1072, dd. 3 oktober 1486. Met het overlijden van de Duinkerke pijnder te Brugge, Tristram Desmarques, was deze plaats vacant en de schepenen van Brugge stelden voor om Pauwels den Zweemere in diens plaats aan te stellen. Hij was poorter van Brugge. De Duinkerke schepenen gingen hiermee akkoord en de nieuwe pijnder moest borgtocht geven aan de Brugse schepenen.

19 Brugge, *Stadsarchief*, reeks 310: charters ambachten, nr.1070 (dd. 10.12.1480).

een rechtszaak aanhangig gemaakt door de rijkepijnders tegen de arbeiders van het "cranewerckhuuse". Het voorgebod van 23 december 1483 stelde duidelijk dat buitenlandse boter en "orseille"²⁰ naar de Grote Tol dienden gebracht te worden om er gewogen te worden. Nu vervoerden de arbeiders deze waren soms zelf zonder tussenkomst van de rijkepijnders die aldus geen controle konden uitoefenen en tevens hun vergoeding niet opstreken. Ook voerden de arbeiders soms naar andere steden uit waar een rijkepijnder het recht had, zoals te Poperinge. De rijkepijnders beweerden dat zonder hun tussenkomst de arbeiders de goederen soms vernielden of eenvoudigweg niet ter plaatse brachten. De Brugse schepenen gaven het gezelschap van de rijkepijnders in deze zaak gelijk²¹.

Het tijdstip van het proces tussen de schepenen van de stad Poperinge en het gezelschap van de Brugse rijkepijnders is niet toevallig. In 1493 en 1494 rebelleerde Brugge tegen Maximiliaan en de stapel van de Spaanse wol trok weg uit Brugge²². De andere factoren die zorgden voor de teloorgang van Brugge als internationale handelsstad waren reeds langere tijd aanwezig: de verzanding van het Zwin, de concurrentie van het liberale en minder gereglementeerde Antwerpen, het vertrek van de Duitse Hanze, van de stapel en van verschillende koopliedenstaties. Zo hadden de Milanese handelaars kort voor 1494 de stad verlaten²³. Het lijkt logisch dat deze ongunstige economische situatie ook repercussies had voor de arbeiders en de pijnders die een heel stuk van hun inkomen verloren zagen gaan en dat zij zich aan de dwingende macht van de stad probeerden te onttrekken.

Poperinge op de exportmarkt

Tegenover de tanende Brugse handelsmarkt situeerde zich een expansieve en competitieve Poperingse economische activiteit op het

20 F. Godefroy, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, Parijs, 1888, V, p. 645: "orseille": soort korstmoss dat als (blauwe) kleurstof werd gebruikt.

21 Stadsarchief Brugge, reeks 310, charters ambachten, nr.1073 (16.08.1492).

22 J. Maréchal, *art. cit.*, p.187-189.

23 Over de teloorgang van de handelsstad zie o.a. V. Vermeersch (red.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1992, p. 33, 55, 114, 190-192.

einde van de 15de eeuw. Alle oude economische centra uit het graafschap hadden tegen het eind van de 15de eeuw te kampen met economische achteruitgang en poogden elk op hun manier hun élan van vroeger terug te vinden. De vroegere exportmarkten waren ingepalmd door nieuwe producenten. Daarenboven was de politieke situatie in het graafschap, met de opstand tegen Maximiliaan, uiterst explosief. Deze toestand vertoont veel gelijkenissen met de situatie in het begin van de 14de eeuw toen de kleinere lakensteden Poperinge, Langemark en Wervik de 'grootmacht' Ieper economisch bijna op de knieën kregen. Poperings laken had faam en was bekend in alle exportmarkten: de export naar de Baltische staten was groter dan die van Ieper²⁴ die overigens ca. 1458 helemaal stilviel ten gevolge van een 'nyet' van de Hanzekooplui²⁵. Duitse handelaars bezorgden onder meer aan Poperingse kooplui een contract met betrekking tot de gegarandeerde afname van laken op basis van Spaanse wol²⁶. Ook de markten op het Iberisch schiereiland²⁷ en Italië gingen stilaan open. Het enige verschil is de politieke situatie. In de 14de eeuw koos Lodewijk van Nevers resoluut de kant van de toenmalige grootstad Ieper omdat zijn eigen politieke macht hoofdzakelijk berustte op de grote steden. Op het einde van de 15de eeuw daarentegen wilde Maximiliaan de macht breken van de opstandige steden Brugge, Ieper en Gent.

De Poperingse lakens waren zowel gewone als luxeproducten. De productie van luxelakens blijkt uit een gift van twee dergelijke lakens aan de beide zonen van de groothertog van Moskou²⁸. De vraag naar het Poperings laken overtrof het aanbod en leidde op termijn tot de achteruitgang van de Poperingse textielnijverheid. Duitse handelaars vroegen in 1483 aan drapeniers van Oudenaarde om laken te produceren naar Poperings voorbeeld. Ook Tourcoing²⁹ zou korte tijd later hetzelfde voorbeeld volgen. Het handig optreden van de Duitse Hanze zorgde evenwel niet voor een prijsstijging. Deze handel viel in de 16de eeuw terug, niet door de politieke strubbelingen of door de proble-

24 Ons mondeling medegedeeld door Mevr. Tits-Dieudonné.

25 H. De Sagher, *o.c.*, p.258, nr. 5.

26 H. De Sagher, *o.c.*, p.258-259.

27 J. Marechal, *art.cit.*, p.202.

28 H. De Sagher, *o.c.*, p.259.

29 A. Lottin (ed.), *Histoire de Tourcoing*, Rijsel, 1986, p.48.

men met de Hanze, maar veeleer door de inval van de Tartaren in Rusland die het afzetgebied ontnamen. Poperinge had intussen hoe langer hoe meer te lijden onder de imitaties van Poperings laken die de internationale markten overspoelden.

De aanleiding van het proces, met name de vraag of ook buitenlandse boter via de Grote Tol moest passeren, had alles te maken met de lakennijverheid waarin boter gebruikt werd om lakens te smouten. Nu is het wel zeer uitzonderlijk dat Poperinge in die mate een beroep moest doen op buitenlandse boter terwijl in zijn eigen agrarisch hinterland melkkoeien een groot deel uitmaakten van de veestapel. Blijkbaar was deze productie onvoldoende en waren ook de belangrijke botermarkten in het omliggende zoals Ieper, Sint-Winoksbergen, Veurne en Steenvoorde niet bij machte om aan de grote vraag te voldoen. De reden dat de oude lakencentra grote botermarkten hebben (qua oppervlakte) heeft alles te maken met de lakennijverheid en zeker niet met de verhandeling van boter als consumptieproduct. Deze buitenlandse boter werd hoofdzakelijk uit Friesland en in mindere mate uit Zweden aangevoerd³⁰. Dat er precies omwille van deze boter te Brugge problemen opduiken bevestigt dat de lakennijverheid bloeide te Poperinge. Deze stad was bijgevolg niet enkel tijdens de 13de eeuw, toen het in Brugge een stuk van de lakenhalle huurde om zijn waren te stallen, in Brugge aanwezig was, maar ook nog op het eind van de 15de eeuw.

30 L. Gilliodts van Severen, *Cartulaire*, V/2, p.284-285.